

csíkozással és árnyékolással fejezzük be. Tömbszelvényünk árnyékolását úgy kell készíteni, mintha ÉNY-i irányból kapnánk a megvilágítást.

Fontos didaktikai követelménye, hogy a tömbszelvényt ne zsúfoljuk a részletekkel, a kevésbé jelentős elemek rajzolásával. Törekednünk kell arra, hogy a tömbszelvény leegyszerűsített formában a tipikust, a földrajzi specifikumot mutassa be, elhagyva a zavaró körülményeket, a lényegtelen dolgokat. Így a tömbszelvény rendkívül szemléletes és az általános iskolai tanulók számára is érthető. S ez az *érthetőség*, az áttekinthető *egyszerűség* adja meg jelentőségét. Mindezekhez a *tudományosság* igénye is hozzátartozik, mely ez esetben a készített rajz megbízhatóságát, a valóság hű tükrözését kell hogy jelentse.

Iskolában, a földrajzórán nincs idő ahhoz, hogy a tömbszelvényeket a táblára rajzoljuk. Ezeket előre, legalább negyedíves műszaki rajzlapra kell elkészíteni. Bemutatásuk a szemléltetést, a tananyag jobb megértését szolgálja, nem pedig azt, hogy tanítványainkkal lemásoltassuk. Maga a tömbszelvény a dombormű hatása következtében kitűnő szemléltető eszköz, s igen alkalmas az *ok-okozati összefüggések*, a *didaktikai kölcsönhatások* bemutatására és ezáltal a természettudományos gondolkodásmód kialakítására. Éppen ezért megéri a készítésével járó fáradozást.

Frisnyák Sándor
főiskolai adjunktus

A logikai műveletek tudatos alkalmazása az oktatásban

A didaktika egyik legfontosabb alaptétele, hogy a fogalmak és a velük kapcsolatos ítéletek elsajátítása nem lehetséges azoknak mechanikus emlékezetbe vésése útján. Ez annyit jelent, hogy a szavak mechanikus emlékezetbe vésésével csupán holt sémákat (üres formákat) tanulnának meg tanítványaink, amelyeket nem használhatnak fogalomként, s az ítéletekben nem látnak gondolat- vagy szabálytartalmat.

Az oktatás akkor helyes, ha a fogalmakat és ítéleteket nem készen veszik át verbális tanulással növendékeink, hanem ezek a tanulók tudatában alakulnak ki a tanulók gondolkodási tevékenysége során. Ezt a gondolkodási tevékenységet természetesen a tanítónak kell irányítania.

A gyakorlatlan nevelő előtt azonban nem mindig világos az, hogyan kell a tanulók gondolkodási tevékenységét irányítani. Milyen feladatai vannak ennek a tevékenységnek az oktatás során? Az említett folyamat milyen sajátosságait kell ismernie, hogy azokkal számolhasson? Folyóiratunk hasábjain értékes elméleti fejtegetések foglalkoztak ezzel a témával, s a következőkben ezek kiegészítésül egy gyakorlati példa elemzése során kívánunk ebben a kérdésben pályájuk kezdetén levő kartársainknak segítséget adni.

A nyelvtan, illetőleg a helyesírás tanításakor a tanterv által előírt feladat, hogy a ragos főnek helyesírását megtanítsuk. Vizsgáljuk meg, hogy ennek kapcsán hogyan érhetjük el — a fentebb hangsúlyozott elvi megfontolások figyelembevételével — a *-ba*, *-be*, *-ban*, *-ben* ragok helyes használatának elsajátítását.

Ennek a feladatnak végrehajtása azt jelenti, hogy

a) a tanulókat a következő szabály birtokába juttatjuk: „a *hová?* kérdésre *-ba*, *-be*; a *hol?* kérdésre *-ban*, *-ben* ragot használunk”;

b) kialakítjuk e szabály gyakorlati alkalmazásához szükséges készségeket.

Az említett szabály egy ítélet, amelyben kifejezett összefüggéseket megfelelő nyelvi anyag alapján a tanulóknak kell felismerniök, tehát megfigyelés útján maguknak kell észrevenniök, az ítéletet nekik kell megalkotniök. Ebben a tévékenységükben kell a nevelőnek segítenie, irányítania őket.

Ennek a menetét egy óraleírás elemzése során kívánjuk megmutatni. (Az óraleírás Szántó Lőrinc tanításai közül való.)

Az óra elején a nevelő számon kéri a már tanultakat, a tárgy és a helyhatározó mondatrészeket. Ezután a következőképpen folyik a beszélgetés:

Nevelő: Most alkossunk olyan mondatot, amelyben a helyhatározó ragos szó! Pista.

Tanuló: Vasárnap a faluban sétáltam.

Nevelő: Elemezd! Géza.

Tanuló: Mit állítunk? — Sétáltam. Ez az állítmány. — Ki sétált? — Én. Ez az alany.

— Hol sétáltam? — A faluban. Ez a helyhatározó.

Nevelő: Milyen szófaj? Ákos.

Tanuló: Helyhatározó raggal ellátott főnév.

Nevelő: Mond a mondatot rag nélkül! Feri.

Tanuló: Vasárnap a falu sétáltam.

Nevelő: Helyes így? Lajos.

Tanuló: Nem helyes, csak raggal együtt.

Nevelő: Mondjatok helyhatározó raggal ellátott szavakat! (A tanulók elsorolják: falon, hídig, iskolához stb.)

Nevelő: Helyes volna-e, ha ezt mondanánk: vasárnap a falun sétáltam, Jancsi.

Tanuló: Nem.

Nevelő: Hogyan mondanád? Jenő.

Tanuló: Vasárnap a faluban sétáltam.

Nevelő: Vajon helyes az, ha Pista, aki tegnap jött haza nagyszüleitől, arra a kérdésre: „hogyan jöttél vissza?” azt felelné: „Autóbuszban jöttem”. — Tihamér.

Tanuló: Nem, azt kellett volna mondania, hogy autóbusszal.

Nevelő: Tehát nem mindegy, hogy melyik ragot használjuk? — András.

Tanuló: Nem mindegy.

Nevelő: Mégis akad a ragok közül kettő, amelyeket nagyon gyakran felcseréltek, beszédben és írásban egyaránt, helytelenül használtak. Ezek a ragok a *-ba*, *-be* és a *-ban*, *-ben*. Most ezeknek a helyes használatát fogjuk megtanulni.

A tanítás eddig bemutatott részében a nevelő megmutatta a megtanulandó ismeret szükségességét, a megtanulandó ismeretet beállította a tanulók érdeklődésének és figyelmének központjába. Ezzel egyrészt aktivizálta a tanulókat, de ugyanezzel értelmileg előkészítette a befogadást.

A következőkben a megtanítandó szabályban kifejezett összefüggéseket mutatja meg a tanulóknak, de nem verbálisan, a szabály kész ítélet fogalmazásában, hanem a *hol?* és a *hová?* helyzetek szemléletes beállításával.

Nevelő: Fogjátok meg a tollat! Tegyétek a tollat a padba! Hová tettétek a tollat? Pista.

Tanuló: A *padba*.

Nevelő: Mondd egész mondattal! Feri.

Tanuló: A tollat a *padba* tettem.

Nevelő: Hol van a toll? Jancsi.

Tanuló: A toll a *padban* van.

Nevelő: Vegyétek kézbe a ceruzát! Dugjátok a zsebetekbe! Hol van a ceruza? Géza.

Tanuló: A ceruza a zsebben van.

Nevelő: Hová dugtad a ceruzát? Karcsi.

Tanuló: A ceruzát a zsebembe dugtam.

Nevelő: Fogd meg a könyvedet Emil! Vidd az ablakba! Hová vitted a könyvedet?

Tanuló: A könyvemet az ablakba vittem.

Nevelő: Hová vitte Emil a könyvét? Ákos.

Tanuló: Emil a könyvét az ablakba vitte.

Nevelő: Hol fekszik a könyv, Ernő.

Tanuló: A könyv az ablakban fekszik.

Nevelő: Állj az ajtóba, Gyurka! Hová álltál?

Tanuló: Az ajtóba álltam.

Nevelő: Hol állsz?

Tanuló: Az ajtóban állok.

Nevelő: Hová állt Gyurka? Attila.

Tanuló: Az ajtóba állt.

Nevelő: Hol áll Gyurka? Feri.

Tanuló: Az ajtóban áll.

A beszélgetés végén a nevelő felszólítja a tanulókat, hogy ebből a beszélgetésből néhány mondatot jegyezzenek le. Közli, hogy ő majd a táblára írja a mondatokat, s a tanulók ezeket másolják füzetükbe. A nevelő a következő példamondatokat írja fel a táblára, nem pontosan a beszélgetés sorrendjében, hanem a páros mondatokat szándékosan kavarja. Egyszer a *hol?*, máskor a *hová?* kérdésre felelő mondat kerül az első helyre.

A tollat a padba tettem.

A toll a padban van.

A ceruza a zsebemben van.

A ceruzát a zsebembe dugtam.

Gyurka az ajtóba állt.

Gyurka az ajtóban áll.

A nevelő a most bemutatott órarészben a tanulókkal bizonyos cselekvéseket végeztetett, s ezeket a cselekvéseket, illetőleg azokat a helyzeteket, amelyekbe a cselekvések során a tanulók kerültek, megnevezte velük. Ezen konkrét helyzetek segítségével a nevelő a tanulók elé állította a *hol?* és a *hová?* összefüggések és ezen összefüggésekben használt ragos főnevek kapcsolatát.

A következőkben ezen kapcsolatok tudatosulását valósította meg az így beállított helyzetek elemzése útján:

Nevelő: Vizsgáljuk meg a felírt mondatokat! Elemezd az első mondatot. Géza.

Tanuló: A tollat a padba tettem. Mit állítunk? — Tettem. Ez az állítmány. — Ki tette? — Én. Ez az alany. — Hová tettem? — A padba. Ez a helyhatározó.

Nevelő: Húzzuk alá a helyhatározót! Milyen kérdéssel találtad meg? Miska.

Tanuló: Hová? — kérdéssel.

Nevelő: Írjuk a kérdést a mondat végére zárójelbe! Melyik itt a helyhatározó ragja? Sanyi.

Tanuló: A *-ba*.

Nevelő: Húzzuk alá a ragot. Elemezd Viktor ennek a mondatnak a párját!

Tanuló: A toll a padban van. — Mit állítunk? — Van. Ez az állítmány. Mi van? —

A toll. Ez az alany. — Hol van? — A padban. Ez a helyhatározó.

Nevelő: Húzzuk alá! Milyen kérdéssel kerested? Guszti.

Tanuló: Hol? — kérdéssel.

Nevelő: Írjuk ezt is a mondat végére! Melyik itt a helyhatározó rag? Iván.

Tanuló: A *-ban*.

Nevelő: Húzzuk alá! Mit tanulhatunk ebből a két mondatból? Sanyi.

Tanuló: A „hová?” kérdésre -ba, a „hol?” kérdésre -ban ragot használtunk.

A következőkben a példamondatok további anyagát, minden egyes mondatot sorra véve, az elsővel azonos módon dolgozzák fel a tanár irányítása mellett. A tárgyalás, illetve a feldolgozás végén a tábla és a füzet képe a következő lesz:

A tollat a padba tettem. (Hová?)

A toll a padban van. (Hol?)

A ceruza a zsebemben van. (Hol?)

A ceruzát a zsebembe dugtam. (Hová?)

Gyurka az ajtóba állt. (Hová?)

Gyurka az ajtóban áll. (Hol?)

Most már világos a kapcsolat a tanulók előtt — következhet a szabály elvonas után az általánosítás.

Nevelő: Ezeket a mondatokat elemezve milyen szabályhoz jutottunk el? — Ki tudná elmondani? Pista.

Tanuló: A „hová?” kérdésre felelő helyhatározó ragja -ba, -be, a „hol?” kérdésre felelő helyhatározó ragja -bán, -ben.

Nevelő: Ha írás közben megakadsz, hogyan döntöd el, melyik ragot kell használnod? Karcsi.

Tanuló: Felteszem a kérdést: hová? kérdésre -ba, -be, hol? kérdésre pedig -ban, -ben ragot használok.

A nevelő a továbbiakban még több tanulóval elmondhatja a szabályt és a fenti — a tudatosítást ellenőrző — kérdést.

Ezután az elsődleges bevésés, a gyakorlás munkája következik:

Nevelő: Most mondjuk -ba, -be és -ban, -ben ragos helyhatározóval bővített mondatokat. Ezeket ne elemezzük részletesen, hanem csak a cselekvés helye után kérdezzünk. — Nézzük, Béla!

Tanuló: A madár a fészekbe repül. — Hová repül? — a fészekbe. A helyhatározó ragja a -be, mert hová? kérdésre felel.

Nevelő: Jól van. Nézzük, Jóska!

Tanuló: Édesanyám a kertben sok virágot gondoz. — Hol gondozza a virágot? — A kertben. — A helyhatározó ragja -ben, mert hol? kérdéssel kérdeztem.

Nevelő: Úgyes vagy. Tovább, Karcsi.

Tanuló: Az iparos a műhelybe dolgozik. — Hol dolgozik? A műhelybe...

Nevelő: (közbeszól). Hol dolgozik?

Tanuló: (észreveszi a hibát) A műhelyben.

Nevelő: Látod, beszédünkre is kell vigyáznunk, éppúgy, mint az írásunkra. Aki nem ügyel beszédére, hibásan, felületesen beszél és úgy is fog írni. —

(A nevelő még sok tanulóval gyakoroltatja a -ba, -be és a -ban, -ben ragok helyes használatát.)

Végül összefoglalják a munka eredményét:

Nevelő: Miről tanultunk? Pista.

Tanuló: A -ba, -be és a -ban, -ben rag használatáról.

Nevelő: Mit állapítottunk meg ezeknek a ragoknak a használatáról? Géza.

Tanuló: A kettőt nem szabad felcserélni. Hol? kérdésre -ban, -ben; hová? kérdésre -ba, -be ragot kell használni.

Nevelő: Hogyan fogod ezentúl írásodat ellenőrizni? — Pali.

Tanuló: Valahányszor megakadok, felteszem a kérdést. Ha a helyhatározó hová? kérdésre felel, akkor a -ba, -be ragot használok, ha hol? kérdésre felel, akkor -ban, -ben ragot írok.

A nevelő még több tanulóval elmondhatja a szabályt, végül házi írásbeli feladatot ad, melynek a címe: *Hol töltöttem a vasárnapot?*

A bemutatott tanítási folyamatban megfigyelhettük, hogy a nevelő nem készen, dogmatikusan közölte az ismeretet, a nyelvtani és helyesírási szabályt, hanem az ebben visszatükröződő nyelvtani helyzetet a valóságban bemutatta, s a tanulók, irányító kérdései mellett, maguk fejezték ki az itt szereplő viszonylatokat, vonták le a szabályt, illetve alkották meg az ítéletet. Az így tudatosan felfogott szabály nemcsak irányítani fogja beszédüket és írásukat a helyes rag használatában, hanem alkalmas arra is, hogy kétség esetén ellenőrizni tudják magukat. Így sokkal könnyebben alakul ki a jártasság, majd a készség.

Az ismeret (szabály-ítélet) elsajátításának bemutatott menetében a nevelő állandó vezetésével történt a tanulók tényfelfogása, az általuk alkalmazott analízis, elvonás és általánosítás. A nevelő azáltal, hogy tudatosan alkalmazta, ill. alkalmaztatta a tanulókkal a logikai műveleteket, lehetővé tette, hogy a tanulók maguk ismerjék fel a nyelvi összefüggéseket, s maguk alkossák meg a szabályt. Így tudásuk nem verbális, nem holt sémákat tanultak, az új ismeret gondolkodásuk szerves részévé vált.

Dr. Zsámbéki László

JÓSA ZOLTÁN

főiskolai adjunktus, Szeged

A rendszerezés alapelve és problémája az évközi ismétlések alkalmával

Általánosan elterjedt felfogás az ismétlő-rendszerező órák tartásánál, hogy az órát „új szempont” alapján kell tervezni és levezetni.

Probléma azonban, hogy mit is jelent az „új” szempont. Nyújt-e támpontot ez az elv a szaktanároknak a rendszerezésre vonatkozóan? Vajon meghatározza és általánossá tesz-e ez a felfogás az ismétlő-rendszerező órákon történő oktatási folyamatot? — A kérdésekre egyértelműen „nemmel” felelhetünk.

Előre bocsátom, hogy jelenleg nem célozom a kérdéses órátípus szerkezeti felépítésével, didaktikai és metódikai problémáival foglalkozni. Csupán a rendszerezés elvére, annak konkrét, meghatározott jellegére kívánom felhívni a figyelmet.

A tanterv s a tanterv által meghatározott és elrendezett tananyag nemcsak az egyes tanítási egységek (tanórák) céljait és feladatait determinálja, hanem a témák, témakörök célkitűzéseit és követelményeit is. Az év közi ismétléseket éppen ezért az egyes témák vagy témakörök befejezése alkalmával kell tartani. A témazáró ismétlések célja tehát elsősorban az, hogy a témák célkitűzéseit és lényegét világosan észleljék, a téma teljes anyagában rejlő összefüggéseket felismerjék és magukévá tegyék a tanulók. E cél érdekében alapvető probléma az ismétlő órán az, hogy a téma anyagát, az elsajátított ismereteket hogyan rendezzi el, hogyan rendszerezi a tanár. A tematikus ismétlés alkalmával a téma tanítása során nyújtott ismereteket nem valamilyen „új” szempont alapján, hanem a téma célkitűzései alapján kell rendszerezni.